IT-TEWM

Karmenu Pace

F'dawn l-aħħar snin drajna nsibu fis-suq il-frott u l-ħxejjex "barra minn żmienhom". Imma sa ftit tas-snin ilu kollox kellu "żmienu", għalkemm hemm għelejjel tar-raba' li jistgħu jinħażnu biex imbagħad jinbiegħu u jittieklu meta ma jkunux għadhom jidhru fl-għelieqi tagħna.

Biex nieħdu eżempju: Il-bettieħ tax-Xitwa t'Għawdex kien hawn min jixtri qantar minnu meta jkun żmienu (jiġifieri għall-aħħar t'Awwissu) ħalli jaħżnu fuq xi setaħ jew taħt xi sodda, biex meta għal Settembru l-bħajra tkun spiċċat kollha, hu jkun jista' jieħu xi bettieħa milli ħażen, jaqsamha, u jikolha. Dan il-bettieħ jiflaħ jinħażen mqar sa tliet xhur, imbasta xi kultant idduru ftit biex tara jekk hemmx xi waħda li bdiet tmur, jew titħassar.

It-tewm u l-basal huma żewġ frottiet tal-art li jinħażnu mill-bdiewa u mill-mara tad-dar għaqlija, biex isibuhom meta fix-xitwa, dawn l-għelejjel jiskarsaw. It-tewm u l-basal jinqalgħu għall-ħabta ta' Mejju/Lulju. Peress li dak iż-żmien ikun hawn ħafna fis-suq, il-prezz jorħos. Mela l-bidwi, wara li jbiegħ li għandi jbiegħ, jaħżen il-bqija ġo xi għorfa mrewħa ħalli johorġu fix-xhur tax-xitwa meta prezzu jkun aħjar.

It-tewm jibda jinżera' għal San Mattew, li jaħbat fil-21 ta' Settembru, meta t-temp ikun beda jaħseb biex jaqleb; u jinqala' għal Mejju. It-tewm jinżera' jew "bil-bejta" – jiġifieri f'ħofra li l-bidwi jagħmel fil-ħamrija bl-imgħażqa, u allura ngħidu li l-bidwi "ibejjet" it-tewm – jew inkella jintefa' fir-radda wara l-moħriet, u mbagħad jitgħatta bil-ħamrija. Il-bidwi jistenna x-xita biex tnebbet it-tewm.

It-tewm jinzera' sinna sinna – jekk ikun sabiħ – jew xi erbgħa f'daqqa jekk ikun irqiq. Wara li jinbet u jikber xi ftit, it-tewn jitnaqqa' – jiġifieri tagħżaq ftit madwaru bla ma tmiss ix-xitla – u dan tagħmlu kemm biex teqred il-ħaxix ħażin, u kemm biex tiftaħ il-ħamrija ħalli din tieħu l-arja u tħalli l-ilma tax-xita jidħol. Imma trid toqgħod attent li t-tewm tnaqqigħ meta jkun riħ fuq (mill-Punent tal-Grigal), bla nida, u bl-art xotta, għax inkella jista' jimrad u jmut. Ix-xitla tat-tewm tbati mill-marda tas-sadid – jitfaċċaw bħal tikek bojod matul il-weraq twil tiegħu, u x-xitla tisfar u tmut. Jew tista' titħassar ir-ras tiegħu fil-ħamrija u x-xitla tispiċċa. Jew inkella jista' "jrabbi l-ħniex" jiġifieri flok ma r-ras teħxien fil-ħamrija, din tnizżel bħal swaba' minflok timla s-snien, u dan it-tewm ma jkun jiswa għal xejn għax ma jkunx fih x'tiekol. Hemm ukoll ħanfusa li tbid fuq ras it-tewm meta din tkun għadha fil-ħamrija. Il-bajda tfaqqas u d-dudu li joħroġ minnha jgħawwar ġo xi sinna tewm u jiekel u jgħix minnha. Hu għalhekk li xi kultant tfesdaq xi ras tewm u ssib dudu kbir abjad ġo fiha.

It-tewm jibda JBID jew IFAQQAS, jiġifieri jibda jħaxxen ir-RAS li tkun magħmula minn ħafna snien. Kull sinna tkun imgeżwra ġo fosdqa. Is-snien jibdew jeħxienu, ir-ras tikber, u l-faxxina tax-xitla, jiġifieri dik il-parti li tkun 'il barra mill-ħamrija tikber u togħla mal-pied u nofs jew żewġ piedi. Sa fejn naf jien, it-tewm tal-mejda ma jagħmilx bont, li jkun bħal zokk twil li fit-tarf tiegħu ikollu bħal ballun tond mimli żerriegħa. Imma jeżisti tewn selvaġġ, li hu endemiku għal Malta, li jtella' l-bont biż-żerriegħa bħalma jagħmel il-basal.

Meta t-tewm JILĦAQ, jiġifieri meta jkun għadda ż-żmien u t-tewm ikun sar u lest biex jinqala', dan taqilgħu billi tagħti daqqa ta' magħżqa jew krexxun ġol-ħamrija taħt ix-xitla, tiġbed ix-xitla minn ġol-bejta jew radda fejn tkun, tfarfarha – għax għeruqha huma bħal xuxa u taqbad magħhom tuppana ħamrija – u tħallih jinxef fil-post għal xi ġimgħa jew aktar. Biex taqla' t-tewm hemm biċċa għodda oħra – il-FIESA – li hi bħal magħżqa dejqa bil-marloġġ magħmul ċatt, u b'bejta kwadra fejn jidħol il-marloġġ. It-tewm, jekk jinqala' aħdar, jiġifieri qabel żmienu, tista' tiġbdu u taqilgħu b'idek; imma trid toqgħod attent li l-art ma tkunx iebsa, għax inkella jista' jitqaċċatlek. Il-bidwi joqgħod attent ħafna mit-temp meta jkollu t-tewm maqlugħ u mitluq mal-art biex jinxef, għax jekk tagħmel xi ħalba xita u jixxarrab, dan jagħmel saħna u jitħassar. Jekk jixxarrablu, l-bidwi jmur iqallbu biex jinxef u ma jeħux umdita' minn taħtu.

Il-bidwi jkollu seba' mitt sena biex jiġbor it-tewm li jkollu mferrex mal-għalqa u jdendlu x'imkien biex ikompli jinxef bil-kwiet. It-tewm jagħmluh faxx faxx. Kull faxx tewm ikun fih xi tużżana rjus jew aktar, skont kemm it-tewm ikun sabiħ u oħxon. Ma jagħmlux ħafna f'daqqa ħalli t-tewm ikun jista' jitrewwaħ, jiġifieri tgħaddilu l-arja biex ikompli jinxef. Il-faxxi tat-tewm idendluhom fuq xi setaħ jew taħt xi taraġ xemxi, imma xorta trid toqgħod għassa tiegħu u tmur tiġri taqilgħu u ddaħħlu ġewwa malli tagħmel xi ħalba xita. Il-kelma "faxx" ġejja mit-Taljan *fascio*, li tfisser "qatta' marbuta". Ix-xitliet tat-tewm, bir-ras, ix-xniexel u l-faxxina b'kollox jintrabtu flimkien minn nofs il-faxxina.

Meta t-tewm ikun nixef kemm għandu jinxef, ikun jonqos biċċa xogħol oħra. Għall-ħabta t'Awwissu, l-bidwi kien iqaċċat l-irjus minn mal-faxxina, u JFESDAQHOM, jiġifieri jneħħi dik il-qoxra żejda li tkun ddawwar ir-ras u jifred is-snien tat-tewm minn xulxin. Kull ras, jekk it-tewm ikun sabiħ, ikun fiha mat-tnax-il sinna u aktar ukoll. Dari aktar mill-lum, wara li jfesdaq it-tewm, il-bidwi jnaddfu mill-frak, qxur, u ħliefa li jkun għad għandu miegħu billi JLEBILBU. Kif? It-tewm ikun qiegħed ġo xi kontenitur, ngħidu aħna xi banju jew jew landa. Wara li tnaddaf kemm tista' mill-ħliefa u l-qxur żejjed billi dduru b'idek, toħroġ x'imkien barra għall-arja u r-riħ, tieħu miegħek banju ieħor vojt, u tferra' t-tewm minn ġol-banju l-mimli għal ġol-banju l-vojt. Trid tferrgħu ftit mill-għoli, waqt li jkun għaddej ir-riħ,

biex ir-riħ itajjar il-qoxra u l-ħliefa u joħodhom miegħu. Trid tferra' aktar minn darba – sakemm it-tewn jindaf.

Il-kelma "ilebleb" jien insibha interessanti mmens. Missirijietna kienu jużawha aktar minna, kif tixhed il-kitba l-qadima. Il-kwiekeb **ilebilbu** fis-sema billejl, in-nar **ilebleb** meta jheġġeġ bil-qawwi, il-bnadar **ilebilbu** fir-riħ. Illum għadna nużaw il-kelma meta xi ħadd ikun, ngħidu aħna, imlebleb għal sigarett, u meta jirnexxielu jaqta' s-sigaretti xorta jibqa' bil-leblieba tagħhom, – għax il-ħuġġieġa tax-xewqa xorta tibqa' tlebleb fih. Min jaħdem in-nar isemmi "l-istilla tat-tleblib" – għax id-dawl tagħha jaqa' 'l isfel f'ħafna biċċiet ilebilbu fl-ajru. Xi ġmiel ta' kliem. Ifakkarni f'kelma oħra li kien jgħid missieri Toni Pace mill-Qrendi. Darba minnhom qalli: "Kont TIEWI għal ikla bebbux" – jiġifieri kelli xewqa kbira, kienet se taqagħli żaqqi għal ikla bebbux. Id-dizzjunarji jagħtu l-kelma TIWI, u jfissruha bħala "konkupixxenza"! Dnub li kliem bħal dan jintilef mar-riħ.

Imma nkomplu fuq it-tewm. Għall-ħabta ta' Novembru, it-tewm li tkun ħżint ikun wasallu iż-żmien li jiċċaqlaq għax, skont in-natura, dak ikun iż-żmien li fih is-snien ikunu fil-ħamrija, lesti biex jinbtu, u mhux ġo xi kaxxa fil-kċina tiegħek. Allura is-snien jibdew jarmu n-NEBBIETA, daqs li kieku kienu fil-ħamrija. Meta jaraw it-tewm kollu jarmi n-nebbieta fil-kaxxa fejn ikun maħżun, il-bdiewa jgħidu li t-tewm XEGĦEL, għax peress li n-nebbieta għall-ewwel tkun bajda, tkun tidher qisha ħafna xemgħat żgħar. Imma mbagħad in-nebbieta tiħdar. Peress li s-snien tat-tewm ma jkunux jistgħu jerdgħu is-sustanzi mill-ħamrija, l-enerġija kollha li għandhom bżonn biex inebbtu joħduha kollha minn fuq ommhom, u allura s-sinna tiżvojta minn ġewwa u ma tkun tiswa għal xejn. Jekk tagħraf taħżen it-tewm sew, jista' jservik anke sa Jannar jew Frar, meta mbagħad tibda ssib tixtri xi tewma ħadra biex titfagħha fil-borma.

@ Karmenu Pace

Il-Purċellat

Karmenu Pace

"Dok bijh kint naħdim," qalli Żaren Zammit mill-Qrendi li jgħodd mat-80 sena u li għomru u żmienu jistad għall-ħut. "Darba weħilne bil-lenze Filfle u kellna nitilqiw killix għax sor il-ħejn. U l-għade għedt lil Wiwi (Karmnu Magro minn tal-Mumja mill-Qrendi wkoll) "ejje mmorrow ħa nippruvaw neqilewh, għandi l-purċellot ukill mwaħħal miegħew."

"Il-Wiwi qelli li kien imċaqlaq wusq. U moma u bdejt niġbid u niġbid u fl-aħħar inqala'. U għidtlu: qed tura għallinqes salvajna l-purċellot. Mele bdejt niġbid u x'ħejn talajneh fil-wiċċ insejb ċerne ta' żewġ piedej imwaħħle u l-purċellot fuq rusha." U beda jidħak Żaren meta ftakar f'dik il-ġrajja, għax tassew kienet ġietu tajba.

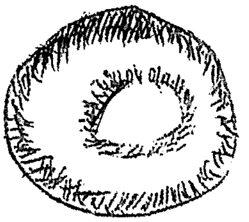

Il-Purċellat

Żaren qalli li l-purċellat kien jagħmlu hu minn xi biċċa ċangatura tal-franka, ħoxna xi erba' pulzieri. L-ewwel jiżmarralha l-kantunieri ta' barra b'xi mterqa, mbagħad jibda jħaffer f'nofsha bix-xewka tal-baqqun sa ma jtaqqabha u jkompli jwessa' t-toqba għal xi tliet pulzieri jew erbgħa. Imbagħad wara jkompli bl-iskalpell u l-mazza jnaqqax biex jġibha għat-tond minn ġewwa u minn barra sakemm tiġi bħall-għamla ta' kagħka. U fl-aħħar jirfinaha b'xi xafra jew bis-sandpaper. Il-purċellat kienet biċċa għodda mportanti għas-sajjieda u kienu jużawh biex bih jippruvaw jaqilgħu xi lenza jew konz tal-qiegħ meta jeħlilhom taħt xi skoll. Il-lenza setgħet teħel jew minħabba l-kurrent, jew għax tinzerta taqbad xi sunnara mal-blat, jew inkella għax tiġri biha l-ħuta taħt xi blata. Żaren qalli li "bex ma titilfiwx il-purċellot tirbtow b'lenze barranija. Allura ntej mite teħil taqta' l-lenze, iddaħħalhe minn ġal-purċellot, tarġa taqqgħed it-trowf u mbagħad tniżżlu, l-aħjor kuntra l-kurrent. Umbagħad mite jidhirlik li wasal deqs erbat iqjem 'l fowq mill-qegħ titlqiw. Dok bil-pejż tieghew jaqla l-lenze 'l barra, jekk jirnexxilik. Bex taħdim sew, bilfurs trejd iżżumm il-lenze l-imwaħħle stiruta bex il-purċellot mite titlqu u jasal, jagħmil magħha. Jekk tkiwn mitruħe tkun qed taħdim għalxejn." Żaren qalli li mhux dejjem jirnexxi u li jista' jkun li titlef il-lenza u l-purċellat, imma hu qatt ma tilfu. Ġieli l-purċellat meta jasal mal-blat jieħu daqqa u jinqasam fi tnejn. Imma l-biċċa l-kbira anke meta s-sajjied jitlifu kien jibqa' sħiħ imwaħħal taħt xi blata. Il-bugħaddasa kultant għadhom isibu xi wieħed sal-lum għalkemm iktar ma jgħaddi ż-żmien iktar qed isiru rari.

Meta bdejt ngħodos jien xi għoxrin sena ilu kont sibt wieħed minnhom u ħadtu d-dar biex nurih lil missieri peress li kien dilettant tal-baħar. Hu mill-ewwel qalli li dak jgħidulu purċellat u li kien jintuża mis-sajjieda. Mela darba, peress li jien dilettant tal-antikitajiet, kont għaddej minn ħdejn ħanut Birkirkara u dħalt nara x'għandu. B'għaġeb tiegħi nara wieħed minn dawk il-ġebel għall-bejgħ. Maġembu kien hemm ktieb miftuħ u f'dik il-paġna kien hemm tpinġija antika ta' mirkeb b'raġel mixħut minn tulu fuq il-poppa qed iniżżel purċellat fil-baħar bil-galbu kollu. Il-kitba taħt l-istampa kienet tgħid li din kienet forma ta' ankra li kienu jużaw fl-antik nett. Meta mort lura d-dar għidt lil missieri x'kont rajt u qrajt u bdejt immeriħ li hu kien żbaljat. Missieri, għalkemm ma kienx jaf jaqra u jikteb imma esperjenza kellu biex ibiegħ, reġa' nsista li dak kien apparat biex jaqilgħu l-lenez bih. Jien dakinhar